

УДК 347.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-8\(22\)-26-36](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-8(22)-26-36)

Майкут Христина Василівна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-2196-4023>

Андрусів Уляна Богданівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0003-2300-5114>

КОНДИКЦІЙНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питання правового регулювання зобов'язань, що виникають з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. З'ясовано, що історично зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, які беруть свої витoki з римського приватного права, захищалися за допомогою кондикційного позову. На класичні римські основоположення та вчення про кондикцію опирався вітчизняний законодавець, формулюючи досліджуваний інститут в межах глави 83 Цивільного кодексу України, який у світовому цивілістичному дискурсі іменується зобов'язанням із безпідставного збагачення. У вітчизняній доктрині за ним також закріпилася назва «кондикційні зобов'язання».

Встановлено, що традиційно функцію зобов'язань із безпідставного збагачення пов'язують насамперед з відновленням майнової сфери потерпілого набувачем, який одержав безпідставні майнові вигоди, так і з присудженням потерпілому майна, яке було безпідставним збереженням для набувача. Зазначене дає змогу стверджувати, що кондикційному зобов'язанню властиві усі ознаки системоутворюючого елемента усього механізму захисту суб'єктивного права особи, чиє право порушено недозволенним втручанням у його майнову сферу.

Констатовано, що змістовно конструкція зобов'язання з безпідставного збагачення в силу прямої вказівки закону частково перетинається з реституцією, віндикацією, наслідками припинення договорів, деліктними зобов'язаннями. Системний аналіз вітчизняних норм права свідчить про те, що

кондикція як позадоговірний зобов'язальний спосіб захисту права власності є своєрідною генералізованою конструкцією, яка підлягає застосуванню як самостійно, так і субсидіарно до всіх випадків, коли одна особа набуває або зберігає право на майно чи фактичне володіння ним за рахунок іншої особи без належної правової підстави. Відтак, кондикція підлягатиме застосуванню як субсидіарний (додатковий) спосіб захисту лише в тому випадку, коли відповідна вимога власника чи титульного володільця майна не охоплюється нормативним урегулюванням основного способу захисту права, але за характерними ознаками, умовами та суб'єктивним складом охоплюється визначенням зобов'язання з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави.

Ключові слова: безпідставне збагачення, кондикція, набуття або збереження майна без достатньої правової підстави, речове право, право власності, захист права, об'єкти цивільних прав, оборотоздатність майнових прав

Maikut Khrystyna Vasylivna Candidate of legal sciences, associate professor, professor of the Department of civil and legal disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-2196-4023>

Andrusiv Uliana Bohdanivna Candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of civil and legal disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0003-2300-5114>

CONDITIONAL OBLIGATION AS A UNIVERSAL WAY OF PROTECTION PROPERTY RIGHTS

Abstract. The article is devoted to the study of the issue of legal regulation of obligations arising from the acquisition and preservation of property without a sufficient legal basis. It has been found that historically, obligations to acquire and preserve property without a sufficient legal basis, which have their origins in Roman private law, were defended with the help of a conditional claim. The domestic legislator relied on classical Roman principles and the doctrine of conditionality, formulating the researched institution within the framework of Chapter 83 of the Civil Code of Ukraine, which in the world civil discourse is called the obligation of unjust enrichment. In the domestic doctrine, the name "conditional obligations" was also attached to it.

It has been established that traditionally the function of unjust enrichment obligations is primarily associated with the restoration of the victim's property

sphere by the acquirer who received unjustified property benefits, as well as with the awarding of property to the victim, which was an unjustified preservation for the acquirer. The above makes it possible to assert that the conditional obligation has all the features of a system-forming element of the entire mechanism of protection of the subjective right of a person whose right is violated by unauthorized interference in his property sphere.

It has been established that the content of the construction of the obligation of unjust enrichment by virtue of the direct instructions of the law partially overlaps with restitution, vindication, the consequences of termination of contracts, and tortious obligations. A systematic analysis of domestic legal norms shows that the condition as a non-contractual binding way of protecting property rights is a kind of generalized construction that can be applied both independently and subsidiarily to all cases where one person acquires or retains the right to property or actual possession by him at the expense of another person without a proper legal basis. Therefore, the condition will be applicable as a subsidiary (additional) method of protection only in the event that the corresponding claim of the owner or title holder of the property is not covered by the regulatory regulation of the main method of protection of the right, but is covered by the definition of the obligation due to its characteristic features, conditions and subject composition from the acquisition or preservation of property without a sufficient legal basis.

Keywords: unjust enrichment, condition, acquisition or retention of property without a sufficient legal basis, ownership, property right, right defence, objects of civil rights, transferability of property rights

Постановка проблеми. Із розбудовою України, як самостійної, демократичної держави та її курсом на розвиток ринкових відносин підвищилась роль та значення цивільного права й цивільного законодавства. При цьому, вітчизняна цивілістична наука, як і правова система в цілому перебуває в стані постійних модернізаційних трансформацій. Потреба в оновленні законодавства, що регламентує приватні відносини, та гармонізації його з правом Європейського Союзу усвідомлюється та визнається на державному рівні. В умовах постійного розвитку цивільного законодавства не втрачають своєї актуальності дослідження правового регулювання зобов'язань, що виникають з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання зобов'язань, що виникають з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави на сьогодні активно досліджуються в наукових джерелах. У вітчизняній цивілістиці проблематиці кондикційних зобов'язань присвячено роботи таких учених, як: І. Е. Берестова, Б. П. Карнаух, О. О. Кот,

Л. О. Майстренко, Я. М. Романюк, Г. В. Пучкова та ін. Проте залишається й надалі низка актуальних проблем, що зумовлює існування наукової дискусії із зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави сьогодні відоме майже всім цивілізованим правопорядкам континентальної Європи. Історично зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, які беруть свої витoki з римського приватного права, захищалися за допомогою кондикційного позову. У римському праві ці позови виникли спочатку на підґрунті договірних кредитних відносин, однак в подальшому були перенесені на випадки безпідставного збагачення, які належали в Римі, поруч із веденням чужих справ без доручення, до квазі-контрактів. Найбільш важливу групу серед квазі-контрактів складали випадки безпідставного збагачення [1, с. 11–12].

На класичні римські основоположення та вчення про кондикцію опирався вітчизняний законодавець, формулюючи інститут зобов'язань з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави в межах глави 83 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2], який у світовому цивілістичному дискурсі іменується зобов'язанням із безпідставного збагачення. У вітчизняній доктрині за ним також закріпилася назва «кондикційні зобов'язання».

Г. В. Пучкова, досліджуючи особливості рецепції зобов'язань з безпідставного набуття чи збереження майна за римським приватним правом, наполягає на розгляді досліджуваних зобов'язань як, головним чином, регулятивних і лише частково – охоронних, тобто опосередковано, але також веде мову про загальногалузевий (універсальний) характер кондикційних зобов'язань та поширення їх на усі інститути цивільного права [1, с. 8].

Традиційно функцію зобов'язань з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави пов'язують насамперед з відновленням майнової сфери потерпілого набувачем, який одержав безпідставні майнові вигоди, так і з присудженням потерпілому майна, яке було безпідставним збереженням для набувача. Такий механізм, у зв'язку зі спрямованістю на поновлення порушеної майнової сфери особи, покладає на порушника тягар несення різноманітних матеріальних витрат, здатних не лише компенсувати порушений майновий інтерес особи, а й максимально покарати порушника, виходячи з вимог добросовісності, розумності та справедливості. Така охоронно-поновлююча роль механізму захисту суб'єктивного права в цілому, на переконання І. Е. Берестової, властива лише кондикційному зобов'язанню. Зазначене дає змогу стверджувати, що кондикційному зобов'язанню властиві усі ознаки системоутворюючого елемента усього механізму захисту

суб'єктивного права особи, чиє право порушено недозволеним втручанням у його майнову сферу [3, с. 51].

Вагоме значення для вирішення спорів, пов'язаних із відновленням майнового стану відіграє положення ст. 1212 ЦК України, позаяк зобов'язання із безпідставного збагачення вважається загальною підставою для відновлення майнового стану потерпілого у випадку відсутності інших підстав для цього, якщо захист прав особи не може бути здійснений на підставі закону, договору тощо.

Виходячи з аналізу вітчизняного цивільного законодавства, варто зауважити, що кондикція як спосіб захисту права власності або іншого речового права може застосовуватися як самостійно, так і субсидіарно.

Кондикція як самостійний спосіб захисту права власності застосовується за наявності підстав, окреслених ч. 1 ст. 1212 ЦК України (набуття чи збереження речі однією особою (набувачем) за рахунок іншої (потерпілого); набуття чи збереження речі відбулося за відсутності правової підстави або підстава, на якій майно набувалося, згодом відпала), а також двох додаткових умов: 1) річ повинна бути такою, що визначена родовими ознаками, в тому числі грошовими коштами; 2) позивач повинен домагатись повернення йому речі, визначеної родовими ознаками (грошових коштів) від тієї особи (набувача), з якою він не пов'язаний договірними правовідносинами щодо речі. Вказані додаткові ознаки кондикції дають можливість розмежувати її з віндикацією та реституцією. Якщо сторони не перебували у договірних відносинах щодо індивідуально визначеної речі, то така річ може бути витребувана лише із застосуванням віндикації (ст. 388 ЦК України). Якщо сторони були пов'язані договірними правовідносинами щодо речі, то така річ може бути витребувана лише із застосуванням реституції внаслідок недійсності відповідного договору (ст. 216 ЦК України) [4, с. 45].

Неможливість застосування положення ч. 1 ст. 1212 ЦК України до правовідносин договірною характеру підтверджується й матеріалами судової практики [5].

Умовами виникнення зобов'язань внаслідок безпідставного збереження майна є: 1) збереження особою майна, яке повинно було бути нею витрачене або втрачене; 2) втрата майна іншою особою; 3) причинний зв'язок між збереженням майна однією особою та відповідною втратою майна іншою особою; 4) відсутність достатньої правової підстави для збереження майна однією особою за рахунок іншої [6, с. 831]. До прикладу, несплата набувачем коштів за користування майном за договором оренди, несплата послуг, якими фактично скористався набувач, оплата рахунку за послугу, яку фактично не тримали, помилкове повторне виконання зобов'язань, помилкова оплата товарів на адресу неналежного набувача, повернення позикових коштів не тому кредитору тощо.

Про виникнення зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення або збереження майна можна говорити в тому разі, коли дії особи або події призводять до протиправного результату, що юридично не обумовлений виникнення майнових вигод на стороні однієї особи за рахунок іншої. Саме цей протиправний результат у вигляді юридично безпідставних майнових вигод, що перейшли до набувача, є фактичною підставою для виникнення зобов'язань з повернення безпідставного збагачення [7].

Згідно з принципом, що ніхто не має права набувати майно за чужий рахунок без передбаченої законом або правочином підстави, який покладений у зміст ст. 1212 ЦК України, безпідставність такого набуття робить його об'єктивно протиправним. Тому протиправність поведінки не належить ні до обов'язкових, ні до характерних умов безпідставного набуття майна. Протиправність безпідставного набуття виражається в самому факті зменшення охоронюваних законом майнових інтересів потерпілого. Стан набувача майна, збереженого за рахунок іншої особи, вважається неправомірним, в силу чого він і повинен повернути його [8, с. 797].

Безпідставне збагачення може полягати як у «фактичному» збагаченні (коли набувач, не отримуючи права на річ, фактично володіє і користується нею), так і в «юридичному збагаченні» (коли набувач набуває суб'єктивне право на предмет збагачення) [9, с. 108, 112]. Варто відзначити, що об'єктом кондикційного зобов'язання може виступати не будь-який об'єкт цивільних прав. Із системного тлумачення приписів глави 83 ЦК України можемо виснувати, що таким об'єктом є майно (речі, грошові кошти, цінні папери). Окрім того, солідаризуємося із сформованою у доктрині підходом, що особа може безпідставно результати робіт, послуг.

Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави полягає в тому, що отримання майна відбулося за відсутності правової підстави, або на підставі, яка згодом відпала.

Так, у справі № 910/3395/19 від 23.01.2020 Верховний Суд зауважив, що під відсутністю правової підстави розуміється такий перехід майна від однієї особи до іншої, який не ґрунтується на прямій вказівці закону, або суперечить меті правовідношення і його юридичного змісту. Тобто відсутність правової підстави означає, що набувач збагатився за рахунок потерпілого поза підставою, передбаченою законом, іншими правовими актами чи правочином [10].

Системний аналіз положень ч. 1, п. 1 ч. 2 ст. 11, ч. 1 ст. 177, ч. 1 ст. 202, ч. ч. 1, 2 ст. 205, ч. 1 ст. 207, ч. 1 ст. 1212 ЦК України дає можливість дійти до висновку, що чинний договір чи інший правочин є достатньою та належною правовою підставою набуття майна (отримання грошей). Майно не може вважатися набутиим чи збереженим без достатніх правових підстав, якщо це відбулося в не заборонений цивільним законодавством спосіб з метою

забезпечення породження учасниками відповідних правовідносин у майбутньому певних цивільних прав та обов'язків, зокрема внаслідок тих чи інших юридичних фактів, правомірних дій, які прямо передбачені ч. 2 ст. 11 ЦК України [11, с. 295].

Якщо правочин утворює правову підставу для набуття (збереження) майна, ст. 1212 ЦК України можна застосовувати тільки після того, як така правова підстава в установленому порядку скасована, визнана недійсною, змінена, припинена або була відсутня взагалі. Винятком є випадки, коли майно безпідставно набуто у зв'язку із зобов'язанням (правочином), але не відповідно до його умов [12].

Конструкція ст. 1212 ЦК України, як і загалом норм глави 83 ЦК України, свідчить про необхідність установлення так званої «абсолютної» безпідставності набуття (збереження) майна не лише в момент його набуття (збереження), а й станом на час розгляду спору [4, с. 43].

Враховуючи положення ч. 2 ст. 1212 ЦК України, доходимо висновку про широкий спектр юридичних фактів, які породжують виникнення кондикційних зобов'язань. Досліджувані зобов'язання можуть виникати як з дій, так і з подій.

Відтак, під кондикційне зобов'язання можна підвести будь-яке збагачення. Це означає, що поведінка як дія, яка лежить в основі виникнення безпідставного збагачення, може бути як добросовісною, так і недобросовісною, як винною, так і безвинною, мати місце як на стороні набувача, так і на стороні потерпілого, або взагалі на стороні третьої особи [13, с. 29].

Враховуючи вищенаведене, можемо констатувати, що сутність зобов'язань із безпідставного збагачення полягає у вилученні в набувача частини його майна, що набуто поза межами правової підстави, у разі якщо правова підстава переходу відпала згодом, або взагалі без неї – якщо майновий перехід не ґрунтувався на правовій підставі від самого початку правовідношення, та передання майна потерпілому, який має належний титул на нього. При цьому законодавець в ч. 1 ст. 1213 ЦК України зауважив, що набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуто майно в натурі. За відсутності такої можливості компенсується його вартість на момент розгляду судом справи про повернення майна (ч. 2 ст. 1213 ЦК України [2]).

У цивільно-правовій доктрині зобов'язання, які виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави розглядаються як довірчі (фідуціарні) правовідносини, суть яких, на переконання Р. А. Майданика, полягає не стільки в тому, на яких підставах вони встановлені, а в тому, що, будучи встановленими, вони вимагають від зобов'язаної особи непохитної сумлінності, дбайливості у виконанні зобов'язань... Порушення даного пріоритету дбайливості вважається протиправним і тягне для порушника

негативні правові наслідки... Саме фідучіарно-правовою природою кондикційних зобов'язань пояснюється встановлення підвищеної відповідальності набувача майна [14, с. 465].

Право на повернення безпідставно набутого чи збереженого майна не підлягає відчуженню, тобто є необоротоздатними майновими правами. Це зумовлено тим, що перехід кондикційної вимоги за відсутності в особи, яка її пред'являє, титулу на майно, не допускається. Вимога про повернення безпідставно набутого чи збереженого майна є цивільно-правовим способом захисту права власності, а не окреме оборотоздатне майнове право, яке може відчужуватися на користь інших осіб, оскільки речові права безпосередньо пов'язані з конкретним майном, переходять у зв'язку з переходом цих об'єктів, тому не можуть здійснюватися іншою особою та всупереч інтересів власника.

Кондикційне зобов'язання у вітчизняному цивільному праві постає як своєрідна генералізована конструкція, яка субсидіарно застосовується до всіх випадків, коли одна особа набуває чи зберігає право на майно чи фактичне володіння ним за рахунок іншої особи без належної правової підстави [15, с. 632]. Зазначене логічно слідує з приписів ч. 3 ст. 1212 ЦК України, згідно з якими правила про зобов'язання з безпідставного збагачення підлягають застосуванню також до вимог про: 1) повернення виконаного за недійсним правочином; 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння; 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні; 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Таким чином, змістовно конструкція кондикційних зобов'язань в силу прямої вказівки закону частково перетинається з іншими спеціальними конструкціями – реституцією, віндикацією, наслідками припинення договорів, деліктними зобов'язаннями. На скільки це правильне і розумне рішення – питання спірне, але такий підхід слід враховувати допоки він міститься в ст. 1212 ЦК України. Щоправда, такий генералізований характер вітчизняної кондикції має і зворотну сторону: правила статей 1212-1215 ЦК України є загальними щодо окремих різновидів безпідставного збагачення, які традиційно врегульовані в межах інших юридичних конструкцій (віндикації, реституції тощо) [15, с. 632–633]. Відтак кондикція підлягатиме застосуванню як субсидіарний (додатковий) спосіб захисту лише в тому випадку, коли відповідна вимога власника чи титульного володільця майна не охоплюється нормативним урегулюванням основного способу захисту права, але за характерними ознаками, умовами та суб'єктивним складом охоплюється визначенням зобов'язання з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави [16].

Висновки. Кондикція є цивільно-правовим способом захисту права власності або іншого речового права, який може бути застосований самостійно, а також субсидіарно до вимог, окреслених в ч. 3 ст. 1212 ЦК України. Кондикція цілком пристосована для захисту будь-якого суб'єктивного права особи, яке порушено недозволеним втручанням у його майнову сферу, що надає їй загального характеру. Водночас універсальний характер зобов'язань з безпідставного збагачення не знімає питання конкуренції кондикційної, індикаційної, деліктної та договірної вимоги.

Література:

1. Пучкова Г. В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2007. 21 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>
3. Берестова І. Е. Кондикційне зобов'язання як універсальний спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав. *Приватне право і підприємництво*. 2012. № 11. С. 49-52.
4. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика. Посібник для суддів. / А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська / Під редакцією А. В. Нижного. Київ: Алерта, 2020. 234 с.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2018 року у справі № 910/9072/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75265948>.
6. Зобов'язальне право України: підручник / За ред. Харитонова, Є.О. Голубевої. К.: Істина, 2011. 848 с.
7. Постанова Верховного Суду від 08.09.2021 року у справі № 201/6498/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99648103>
8. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького Х. : Право. 2011. Т. 2. 816 с.
9. Ваштарева Є. А. Поняття збагачення в контексті кондикційного зобов'язання. *Проблеми законності: збірник наукових праць* / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018. Вип. 141. С. 104–115.
10. Постанова Верховного Суду від 23.01.2020 року у справі № 910/3395/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87150742>
11. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія / О. О. Кот. К.: Алерта, 2017. 494 с.
12. Постанова Верховного Суду від 12.08.2021 року у справі № 910/17567/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987613>
13. Гончаров І. М. Особливості застосування кондикційної вимоги у деліктних правовідносинах. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 27–32.
14. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві. К.: Київський університет, 2002. 502 с.
15. Цивільне право (особлива частина). Курс лекцій : навч. посібн. / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2022. 640 с.

16. Огляд судової практики розгляду Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду справ у спорах щодо права власності. За період з 01.01.2018 по 01.11.2018. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyd_vlasn.pdf

References:

1. Puchkova H. V. (2007). *Zoboviazannia, shcho vynykaiut vnaslidok bezpidstavnoho nabuttia abo zberezheniia maina za rymським pryvatnym pravom ta yikh retseptsiia u tsyvilnomu pravi Ukrainy* [Obligations that appear on account of unreasonable enrichment, under Roman Private Law and their reception in Civil Law of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Odesa, 21 s. [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [The Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, № 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6> [in Ukrainian].
3. Berestova I. E. (2012). *Kondyktiine zoboviazannia yak universalnyi sposib zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav* [Conditioning obligation as a universal way protection of subjective civil rights]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private law and entrepreneurship*, 11, 49-52 [in Ukrainian].
4. *Vyznannia pravochyniv nediisnymy: osnovy teorii ta sudova praktyka* [Recognizing transactions as invalid: theoretical foundations and judicial practice]. *Posibnyk dlia suddiv (2020)* / A. V. Nyzhnyi, M. P. Khodakivskyi, H. V. Yurovska / *Pid redaktsiieiu A. V. Nyzhnoho*. Kyiv: Alerta, 234 s. [in Ukrainian].
5. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 26.06.2018 roku u spravi № 910/9072/17*. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75265948> [in Ukrainian].
6. *Zoboviazalne pravo Ukrainy* [Binding law of Ukraine]. *Pidruchnyk (2011)* / *Za red. Kharytonova, Ye.O. Holubievoiu*. K. : Istyna, 848 s. [in Ukrainian].
7. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 08.09.2021 roku u spravi № 201/6498/20*. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99648103> [in Ukrainian].
8. *Tsyvilne pravo* [Civil law]. *Pidruchnyk : u 2 t. (2011)* / V. I. Borysova (ker. avt. kol.), L. M. Baranova, T. I. Biehova ta in.; *za red. V. I. Borysovoi, I. V. Spasybo-Fatieievoi, V. L. Yarotskoho Kh.* : Pravo, T. 2, 816 s. [in Ukrainian].
9. *Vashtareva Ye. A. (2018). Poniattia zbahachennia v konteksti kondytsiinoho zoboviazannia* [The concept of enrichment in the context of conditional obligation]. *Problemy zakonnosti: zbirnyk naukovykh prats – Problems of legality : collection of scientific works / vidp. red. V. Ya. Tatsii*. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho, 141, 104–115 [in Ukrainian].
10. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 23.01.2020 roku u spravi № 910/3395/19*. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87150742> [in Ukrainian].
11. *Kot O. O. (2017). Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky* [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice]: monohrafiia. K.: Alerta, 494 s. [in Ukrainian].
12. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12.08.2021 roku u spravi № 910/17567/19*. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987613> [in Ukrainian].
13. *Honcharov I. M. (2015). Osoblyvosti zastosuvannia kondyktiinoi vymohy u deliktnykh pravovidnosynakh* [The features of the application of the conditional requirement within tort legal relations]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 27–32 [in Ukrainian].
14. *Maidanyk R. A. (2002). Problemy dovirchykh vidnosyn v tsyvilnomu pravi* [Problems of trust relations in civil law]. K.: Kyivskyi universytet, 502 s. [in Ukrainian].

15. Tsyvilne pravo (osoblyva chastyna) [Civil law (special part)]. Kurs lektsii : navch. posibn.(2022) / za red. I. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv: EKUS, 640 s. [in Ukrainian].

16. Ohliad sudovoi praktyky rozghliadu Kasatsiinym hospodarskym sudom u skladi Verkhovnoho Sudu sprav u sporakh shchodo prava vlasnosti [Review of the judicial practice of consideration by the Cassation Economic Court as part of the Supreme Court of cases in property rights disputes]. Za period z 01.01.2018 po 01.11.2018. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyd_vlasn.pdf [in Ukrainian].